

УДК 316.33:314.15(477)

В. О. ЧОРНА

СТАН ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ ТА ПРИЧИНИ ЇХ АКТИВІЗАЦІЇ НА ТЛІ ІСНУЮЧОГО ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

У статті проаналізовано стан трудовіграційних процесів у контексті узагальнення соціально-економічних показників розвитку Південного (Причорноморського) регіону України. Доведено, що для трудовіграційних процесів цього регіону характерне переважання добровільної, індивідуальної, незареєстрованої внутрішньої міграції відцентрового спрямування, посиленої процесами урбанізації. Обґрунтовано положення про те, що на території регіону спостерігаються різні типи міграцій, зокрема тимчасова маятникова, що пов'язана із сезонною зайнятістю в агропромисловому комплексі та курортно-рекреаційній сфері, переміщеннями для здобуття вищої освіти, комерційна й транзитна, які зумовлені географічною близькістю до морських кордонів України та розвитком транспортної інфраструктури регіону, нарешті, вимушена, що визначена впливом тимчасової анексії АР Крим й подій у зоні АТО.

Подано трудовіграційну характеристику Одеського, Херсонського, Миколаївського субрегіонів за рівнем міграційних потоків та міграційної привабливості залежно від їх економічного потенціалу.

Ключові слова: *трудомиграційні процеси, Південний регіон, міграційні потоки, трудова міграція, трудовіграційні переміщення.*

Сучасний ринок робочої сили передбачає високий рівень вільного переміщення, тобто трудових міграцій, економічно активного населення в межах або поза межами регіону/країни в пошуках роботи або постійного місця проживання. Провідною детермінантою трудової міграції, зокрема тієї, що нині спостерігається на теренах України й стосується як зовнішніх (транскордонних), так і внутрішніх (між регіонами, областями, територіальними поселеннями однієї країни) у більшості випадків, є прагнення покращення рівня матеріального благополуччя, а основними функціями – забезпечення належного рівня соціопросторової мобільності населення працездатного віку, оновлення структури та складу робочої сили, баланс попиту і пропозиції на ринку праці в межах конкретного регіону. З-поміж інших значущих функцій варто виокремити соціальну, яка передбачає підвищення рівня життя, зміну соціального статусу працівника, можливість більш повної реалізації потенціалу особистості.

Інтенсивність міграційної рухливості робітників визначається цілою низкою чинників, таких як: економічні, соціальні, природно-кліматичні, екологічні, демографічні, етнічні, політичні, які визначають характер, напрям, частоту соціопросторових переміщень.

Під цим кутом зору на особливу увагу заслуговує нині Південний регіон України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області – Північне Причорномор'я) як цілісний специфічний економіко-демографічний простір з

притаманними йому господарством, рекреаційною сферою, етнічною та статеві-віковою структурою населення, який зазнав суттєвих трансформацій у руслі останніх військово-політичних подій в Україні.

Серед доробку вітчизняних міграцієзнавців варті особливої уваги загальна теорія просторової самоорганізації населення І. Прибиткової, дослідження й комплексний аналіз демографічних і соціально-економічних характеристик трудових міграційних процесів, що представлені в працях Н. Варги, Е. Лібанової, А. Лобанової, І. Майданік, О. Малиновської, В. Онищука, С. Пирожкова, О. Позняка, В. Полторака, Ю. Римаренка, О. Хомри, Б. Юськова та ін. Науковий аналіз проблем, пов'язаних із процесами виникнення й розвитку трудових міграцій громадян України в різних аспектах міграційних процесів, запропонували у своїх працях В. Нагорний, М. Ожеван, Т. Петрова, О. Примак, В. Чорна.

Проте регіональний аспект проблематики, зокрема Південного регіону України, досліджено порівняно менше, тим більше на тлі існуючого військового конфлікту, що має місце саме в безпосередній близькості до цього регіону. Це й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Метою статті є дослідження стану трудовіграційних процесів на Півдні України та виявлення причин їх активізації.

Сучасна ситуація у сфері внутрішньої трудової міграції, активізація трудовіграційних процесів пояснюються не лише мізерною заробітною платою, а й наявністю систематичних порушень чинного трудового законодавства, відсутністю належних умов для кар'єрного просування. Диспропорція на ринку праці України призводить до того, що випускники ВНЗ не можуть знайти місце роботи, що відповідало б їх кваліфікації, як наслідок, вони поповнюють лави трудових мігрантів. Пояснити ситуацію, що склалася, можна особливостями формування міжнародного (світового) ринку праці, на якому відсутній реальний конкурс через реалії «фаміліаристського бізнесу», засилля клановості, родинності в секторах державного управління, освіти тощо.

Спробуємо схарактеризувати сучасні тенденції трудової міграції Півдня України, здійснивши аналіз статистичних даних щодо міграційного руху населення, функціонування ринку праці, чисельності та складу населення за останні роки.

Рівень зайнятості працездатного населення в середньому в регіоні залишався незмінним і коливався в інтервалі від 65,53% до 67,03%, найбільшого значення цей показник набув у 2012 р., найменшого – у 2014 р. Так, в Одеській області показник зайнятості працездатного населення не перевищує 66,7%, тоді як у Миколаївській його максимальне значення дорівнює 68,8%, у Херсонській – 66,9%. Чисельність безробітного населення працездатного віку у відсотковому співвідношенні від загальної кількості населення працездатного віку в Одеській області коливається в інтервалі від 5,7% до 7,0%, аналогічні показники в Миколаївській області набувають

значень у проміжку 7,8–9,4 %, тоді як у Херсонській – вони мають максимальні значення, змінюючись у межах від 9,1% до 10,4%. Відстежуючи динаміку чисельності безробітного населення, зазначимо, що останніми роками суттєвих змін в Одеській та Миколаївській областях не відбулося, а ось у Херсонській області спостерігається значне збільшення кількості зареєстрованих безробітних, зокрема у 2015 р. [1; 2; 3].

Аналіз щомісячної динаміки кількості безробітних та потреби підприємств у працівниках на заміщення вакантних посад свідчить про наявність сезонних особливостей цих показників. Крім того, вивчення щомісячних індикаторів міграційного руху уможлиблює припущення про специфіку регіону, пов'язану з тимчасовими маятниковими, сезонними трудовими переміщеннями осіб, зайнятих у сільськогосподарській, рекреаційних сферах. Для Південного регіону актуальне залучення сезонної робочої сили з числа незайнятих і безробітних інших працenaдлишкових районів. Зокрема, найбільша потреба підприємств у працівниках упродовж 2010–2015 рр. спостерігалася в період з травня по жовтень. Натомість кінець і початок року, зазвичай це грудень-лютий, були найважчими для працівників у плані пошуку робочих місць.

Значення показника навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце в Одеській області коливається в інтервалі від 2 до 9 осіб, набуваючи мінімального значення у вересні-жовтні 2011 р. У Херсонській області аналогічний показник варіює в проміжку від 3 до 35 осіб, найвище навантаження спостерігалася в грудні 2015 р., що свідчить про посилення тенденції пошуку робочих місць наприкінці календарного року. У Миколаївській області, де активніше розвивається виробнича сфера, порівняно з іншими областями регіону, динаміка зміни показника навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне місце має дещо відмінний характер. Так, цей показник змінює своє значення від 7 до 21, набуваючи мінімального значення в серпні-жовтні 2011 і 2013 рр., максимального – у лютому 2011 р. [1; 2; 3].

Порівнюючи сальдо міграції окремих субрегіонів з кожним «міграційним партнером» того самого рівня, можна зробити висновок, що Одеська область є лідером міграційного обсягу, маючи додатний приріст, порівняно з Миколаївською та Херсонською областями. Як бачимо, Одеському субрегіону за силою міграційного тягіння поступаються інші області, хоча відповідно до статистичних даних, починаючи з 2013 р., він втрачає позиції лідера, натомість Миколаївська й Херсонська області є скоріше регіонами, що «віддають» населення (табл. 1). Більшу частину міграційного потоку приймають обласні центри. Разом з тим міграційна ситуація в Південному регіоні є відображенням міграційних тенденцій, наявних в Україні.

Таблиця 1

Тенденції міграції на Півдні України (2010–2016 рр.) [5; 6; 7]

Прибуло/вибуло	2010		2011		2012		2013		2014	2015	2016*
	У межах області/країни	Зовнішня	У межах області/країни	Зовнішня	У межах області/країни	Зовнішня	У межах області/країни	Зовнішня	**	**	**
Одеська											
П	23 703	14 255	23 100	13 550	23 038	19 727	20 880	16 264	31 709	25 781	5 166
В	23 703	9 153	23 100	9 460	23 038	9 600	20 880	10 483	27 070	24 795	5 185
Миколаївська											
П	8 487	6 867	8 184	6 593	8 630	6 678	8 416	6 447	14 545	14 023	2 857
В	8 487	7 232	8 184	7 240	8 630	7 658	8 416	7 246	13 901	13 817	2 653
Херсонська											
П	8 751	6 312	8 589	6 201	8 033	5 968	7 545	5 469	13 401	12 646	2 536
В	8 751	7 462	8 589	7 328	8 033	7 842	7 545	7 386	14 259	12 947	2 448
Україна											
П	652 939	30 810	637 713	31 684	649 865	76 361	621 842	54 100	542 506	533 278	106 873
В	652 939	14 677	637 713	14 588	649 865	14 517	621 842	22 187	519 914	519 045	100 617

*Одеська область – статистика щодо міграційних потоків за січень-квітень 2016 р., Миколаївська, Херсонська – січень-березень 2016 р.

** До 2013 р. згідно з методикою вивчення статистичних показників міграції оцінювали переміщення в межах та поза межами області, з 2014 р. визначається загальний показник прибулих/вибулих без визначення напрямку й відстані переміщення, що пов'язано, у першу чергу, з розмежуванням функціональних обов'язків та повноважень Міністерства внутрішніх справ і Державної міграційної служби [6; 7; 8].

Найпривабливішими для мігрантів є обласні центри, зокрема м. Одеса. Аналіз соціально-просторової спрямованості міграційних потоків свідчить про наявність прямої залежності від розмірів середньомісячної заробітної плати. З іншого боку, якісний аналіз даних засвідчує, що внутрішня міграція в регіоні має урбаністичний характер, тобто найпоширенішим видом міграції є переміщення, що вирізняються зміною типу поселень – з сільської місцевості до міської. Про це свідчать дані статистики, зокрема, чисельність сільського населення в Одеській області скоротилася за останні 7 років на 6,6 тис. осіб, натомість міське населення збільшилося на 10,8 тис. осіб. У Миколаївській області число сільських жителів з 386,9 тис. осіб у 2009 р. зменшилось до 367,6 тис. осіб на початок 2016 р., чисельність міських жителів скоротилася з 808,9 до 790,6 тис. осіб. У Херсонській області чисельність жителів у сільських поселеннях скоротилася з 427,5 тис. осіб до 411,9 тис. осіб, поряд з тим кількість міських жителів зменшилась на 21,5 тис. осіб. Такі тенденції, з одного боку, пояснюються наявністю спаду народжуваності, з іншого – наявністю міграційних переміщень [1; 2; 3]. Пояснити наявні тенденції можна, скоріше за все, скороченням перспективи соціального часу або, інакше кажучи, заміною

довготривалої перспективи, властивої стабільному періоду історії, короткостроковою.

Окремо варто звернути увагу на наявність нелегальної міграції на Півдні України, який використовується як міграційний коридор до країн Західної Європи та Центральної Америки. На думку А. Козаченко, аналіз виявлених випадків незаконної міграції дає змогу з'ясувати ряд способів її реалізації. Найнебезпечнішим видом міграції є схема, відповідно до якої громадяни через морські, вантажні порти здійснюють переміщення за маршрутами суден [4].

Використання Південного регіону, насамперед Миколаївської та Херсонської областей, для нелегального переміщення мігрантів до Західної Європи зумовлено низкою причин. По-перше, лише цей регіон має можливості щодо використання морського транспорту, який переважає в міграційних схемах у зв'язку з наявними технічними можливостями схову мігрантів і відсутністю належного контролю, зумовленого особливостями цього виду транспорту. По-друге, ці області не залучені до здійснення масштабних пасажирських перевезень, на відміну від Одещини, тому не передбачено ні організаційних, ні технічних заходів щодо виявлення незаконних мігрантів. По-третє, значного поширення набула регіональна транзитна міграція – громадяни сусідньої Молдови напівлегально прибувають на територію України з метою подальшого переміщення на територію Росії [4].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що внутрішні переміщення є більш поширеною формою зміни місця проживання, оскільки, за проаналізованими даними, вони майже в 10 разів переважають за обсягом зареєстровані випадки зовнішньої міграції. Більше ніж половина всіх переїздів здійснюється всередині регіонів, лише трохи менше ніж 1/3 – між регіонами держави. Переважають переміщення між містом і селом, що характеризуються бурхливими процесами індустріалізації та урбанізації, сільське населення скорочується в основному за рахунок відтоку представників молодого покоління, інтенсивність вибуття якого в 3–4 рази вища, ніж інших вікових груп сільського населення.

Внутрішні переміщення робочої сили стримуються дефіцитом і високою вартістю купівлі та оренди житла в обласних центрах як осередках міграційних потоків; відсутністю розгалуженої системи посередництва в працевлаштуванні; порядком реєстрації місця проживання та наявністю доступу до багатьох соціальних послуг. Внутрішні переміщення працівників за місцем фактичного проживання та роботи зазвичай не зареєстровані, тому статистично не обліковуються.

Важливо підкреслити, що, виїжджаючи на роботу до міст, громадяни залишаються в правовому полі держави і вже завдяки цьому є краще захищеними, ніж мігранти, працевлаштовані за кордоном, які переважно зайня-

ті неофіційно, тобто не користуються належною повнотою трудових прав, позбавлені соціальних гарантій.

Починаючи з 2013 р., численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією АР Криму та воєнними діями на Донбасі, мають вимушений характер. Вимушені міграції принципово відрізняються від добровільних, спрямованих на покращання матеріального та соціального становища, тим, що, навпаки, спричиняють втрату соціального статусу та руйнування добробуту переселенців.

На кінець квітня 2016 р. з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів загалом переселено 1030,9 тис. осіб (639,3 тис. сімей), у тому числі: з Донецької й Луганської областей – 1008,7 тис. осіб; з АР Крим і міста Севастополь – 22,2 тис. осіб. Найбільші потоки внутрішнього переміщення осіб протягом звітного тижня були спрямовані у східні та південні регіони України (Луганська, Київська та Одеська області) [8].

За оперативними даними Державної міграційної служби, станом на 21 квітня 2016 р. до Одеської області переселено 37 093 осіб (з них 35 650 – з Донецької та Луганської областей, 2043 – з АР Крим); Миколаївської – 8576 (з них 7221 – з Донецької та Луганської областей, 1355 – з АР Крим); Херсонської – 11 700 (з них 10 622 – з Донецької та Луганської областей, 1078 – з АР Крим) [8].

За період з початку 2014 р. по травень 2016 р., з початку окупації АР Крим та проведення АТО, до Херсонського регіонального центру зайнятості звернулося по допомогу в працевлаштуванні 1355 мешканців АР Крим, Донецької та Луганської областей, до Одеського і Миколаївського – 2309 та 1157 осіб відповідно. З них працевлаштовані на Херсонщині 465 осіб, на Одещині – 735, на Миколаївщині – 433. Майже кожний п'ятий безробітний із числа внутрішньо переміщених осіб влаштувався на місце робітника з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою устаткування і машин, 16,0% – на місця найпростіших професій, 13,0% – на місця законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів. За видами економічної діяльності майже третина безробітних із числа внутрішньо переміщених осіб були працевлаштовані в сільському та лісовому господарствах, кожний п'ятий безробітний – в оптовій та роздрібній торгівлі; 8% – у державному управлінні й обороні; по 6,3% – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, тимчасове розміщення й організації харчування [5; 6; 7].

Безробітними з числа переселенців є переважно представники жіночої статі. Вікова структура безробітних з числа ВПО суттєво відрізняється від структури безробітних інших категорій. Зокрема, частка молоді у віці до 35 років серед переселенців становить понад 46,65%, питома вага осіб, старших ніж 45 років, становить 22,7% [5; 6; 7].

Більшість внутрішньо переміщених осіб перебувають у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися до покинутих домівок. Якщо говорити про особливості Південного регіону щодо внутрішніх переміщень, варто зауважити, що більшість мігрантів – це біженці з АР Криму, зони АТО та військовослужбовці. Надмірна концентрація переселенців лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів вселення. Водночас, за даними соціологів, частина внутрішньо переміщених осіб орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України [8].

Висновки. Незважаючи на активне вивільнення робочої сили й високий рівень безробіття, у деяких регіонах Півдня України спостерігається нестача трудових ресурсів, яка частково заповнюється за рахунок мігрантів із сільської місцевості. На сьогодні вже не стільки безробіття, скільки низька оплата праці, менші можливості малокваліфікованих працівників стають головною проблемою вітчизняного ринку праці. Чимало підприємств, особливо сільських, надають перевагу вимушеним мігрантам, а не місцевим працівникам, оскільки це достатньо дешева, кваліфікована й дисциплінована робоча сила. Натомість самі мігранти стикаються з певними проблемами на ринках праці. Основною з них є проблема невідповідності праці основної професії й рівня кваліфікації мігрантів, унаслідок чого знижується їх професійно-кваліфікаційний рівень; через переїзд нерідко виникають переміщення всередині кваліфікаційних груп. Нарешті, ситуація ще більше ускладнюється існуючими на тлі військового конфлікту вимушеними переселеннями доволі масового характеру, що традиційно вважається фактором зростання напруженості на місцевих ринках праці та погіршення криміногенної ситуації.

Нинішній етап розвитку міграційних процесів в Україні в цілому й на Півдні України зокрема характеризується зменшенням масштабів зовнішньої міграції та посиленням внутрішньої, що спричинене зовнішніми об'єктивними чинниками: з одного боку, наявною міграційною кризою в країнах ЄС, з іншого – нестабільною соціально-політичною, фінансово-економічною ситуацією в Україні, існуючим на її теренах військовим конфліктом.

Брак достовірної інформації щодо загальної чисельності мігрантів, мотивації та соціально-просторової спрямованості переміщень, стихійність і некерованість перебігу міграційних процесів значною мірою ускладнюють цілеспрямоване управління з боку уповноважених державних органів, що може навіть становити загрозу національній безпеці країни. З огляду на це, насамперед актуалізується потреба з'ясування провідних мотивів, причин здійснення переміщень, а також оцінювання соціально-економічних наслідків внутрішньої міграції українців на регіональному рівні.

Список використаної літератури

1. Головне управління статистики в Миколаївській області : офіційний сайт. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.
2. Головне управління статистики в Одеській області : офіційний сайт. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.
3. Головне управління статистики в Херсонській області : офіційний сайт. URL: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>.
4. Козаченко А. Незаконная миграция и торговля людьми на Юге Украины: уровень распространения и способы противодействия. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=530>.
5. Надання послуг внутрішньо переміщеним особам Херсонським регіональним центром зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua/khe/control/uk/statdatacatalog/list>.
6. Надання послуг внутрішньо переміщених особам Миколаївським регіональним центром зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua/mik/control/uk/statdatacatalog/list>.
7. Надання послуг внутрішньо переміщених особам Одеським регіональним центром зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua/ode/control/uk/statdatacatalog/list>.
8. Оперативний звіт з моніторингу міграційних процесів (15–21 квітня 2016 р.). URL: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/zvit_vypusk_27.pdf.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2017.

Чорная В. А. Состояние трудовмиграционных процессов в Южном регионе Украины и причины их активизации на фоне существующего военного конфликта

В статье анализируется состояние трудовмиграционных процессов в контексте обобщения социально-экономических показателей развития Южного (Причерноморского) региона Украины. Доказывается, что трудовмиграционные процессы этого региона характеризуются преобладанием добровольной, индивидуальной, незарегистрированной внутренней миграции центробежного направления, усиленной процессами урбанизации. Обосновывается положение о том, что на территории региона наблюдаются разные типы миграций, в частности временная маятниковая, которая связана с сезонной занятостью в агропромышленном комплексе и курортно-рекреационной сфере, перемещениями для получения высшего образования, коммерческая и транзитная, которые предопределены географической близостью к морским границам Украины и развитием транспортной инфраструктуры региона, наконец, вынужденная, обусловленная влиянием временной аннексии АР Крым и событий в зоне АТО.

Представлена трудовмиграционная характеристика Одесского, Херсонского, Николаевского субрегионов по уровню миграционных потоков и миграционной привлекательности в зависимости от их экономического потенциала.

Ключевые слова: *трудовмиграционные процессы, Южный регион, миграционные потоки, трудовая миграция, трудовмиграционное перемещение.*

Chornaj V. Labor Migration Processes State in the South Ukrainian Region and Their Intensification Reasons Within the Existing Military Conflict

This article analyzes the state of labor migration processes in Ukraine in the context of generalization of socioeconomic indicators of the development of the Ukrainian South (Black Sea) region. Labor migration processes in this region are characterized by the prevalence of voluntary, individual, unregistered internal migration of a centrifugal nature, intensified by urbanization processes. The regional centers are able to keep the population due to its constant inflow from other cities and rural settlements; except resort and recreation centers. Like the countryside, small cities are losing mainly young people, which forms a contingent of students and constitutes a significant part of labor migrants.

In general, temporary balance migration is prevailing in the region today, associated with seasonal employment in the agro-industrial complex and in the resort and recreational area, movements for higher education. There is also commercial and business migration due to geographical proximity to Ukraine's maritime borders and the development of the region's transport infrastructure. Finally, forced migration is also observed, due to the effect of the temporary annexation of Crimea and events in the ATO zone.

Evaluation of labor-migration processes also allowed to identify the Odesa, Kherson, Mykolayiv subregions, characterized by different levels of migration flows / migration attractiveness on the basis of their economic potential.

Key words: *labor migration processes, South region of Ukraine, migration currents, labor migration.*